

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

MAGYAR KUTATÓK AZ OROSZ TÖRTÉNELEMRŐL

A közelmúltban két olyan tanulmánykötet is megjelent, amely egyrészt pillanatfelvétel a hazai ruszisztikai–szovjetológiai kutatások jelen állapotáról, másrészt az írások az orosz történelem fontos kérdéseit veszik górcső alá, olyanokat, melyek körül történész berkekben is sokszor heves viták folynak, s amelyek alapjaiban érintik Oroszországnak a világban elfoglalt helyéről és szerepéről alkotott elképzeléseinket.

A két kötetről közös ismertető írását több szempont is indokolja. Mindkettő Oroszországgal foglalkozik, a tanulmányok kronologikus sorrendben az orosz–szovjet történelem egy-egy szeletét mutatják be. Terjedelmük is hasonló, hiszen a két kiadványban húsz, illetve huszonegy munkát olvashatunk. A szerzői gárdák közötti átfedés (tizenegy olyan szerző van, aki mindkét kiadványban publikált) pedig még izgalmasabbá teszi az összevetést. Természetesen jelen terjedelmi keretek között nincs lehetőség minden szerző munkájának bemutatására, vagy akár csak név szerint megemlíteni valamennyiüket, mindössze néhány mozzanat felvillantásával szeretnék kedvet csinálni a kötetek kézbevitelére és elolvasására. A szerzők mindegyike a hazai ruszisztikai–szovjetológiai kutatások jeles képviselője, az orosz történelem egy-egy szeletének elismert szakértője.

Az első kötet, egy évfordulós kiadvány, *A mi Ruszisztikánk* címmel jelent meg 2015-ben. Útjára bocsátója a Ruszisztikai Központ, az „oroszságismeret” nemzetközileg is elismert budapesti szakmai műhelye, amely 2015-ben ünnepelte fennállásának 20. évfordulóját, és a jogelőd Ruszisztikai Intézettel együtt negyedszázados múltja tekinthetett vissza. Van mire visszatekinteni, és van mire büszkének lenni is, hiszen a központ és annak munkatársai nemcsak az oktatásban, kutatásban, kiadványszerkesztésben, konferenciaszervezésben jeleskedtek, de az utánpótlás-nevelés terén is maradandót alkottak. Kezük alatt felnőtt egy fiatal generáció, melynek tagjai már komoly tudományos teljesítményeket tudhatnak maguk mögött.

A második mű, amely 2016-ban látott napvilágot a Gondolat Kiadó gondozásában, egy rendkívül érdekes sorozat negyedik kötete. Frank Tibor sorozatszerkesztésében magyar történészek foglalják össze kutatásaik eredményeit Európa és a világ sorsát meghatározó birodalmakról. Nagy-Britannia, az Egyesült Ál-

lamok és Németország után Oroszország került sorra. *Az orosz birodalom születései* cím rendkívül találó, hiszen kifejezi, hogy itt egymást váltó birodalmi formációkról van szó, melyeknek pusztán egymáshoz való viszonya is számos izgalmas problémát vet fel. Élénk viták zajlanak és zajlottak például arról, hogy az orosz földeket összegyűjtő Moszkóvia vajon a Kijevi Rusz vagy Dzsingisz kán eurázsiai birodalmának örököse-e; hogy a pétervári Oroszország miképp birkózott a modernizáció kényszerével, vagy a Szovjetunió mennyiben jelenti az 1917 előtti rendszer tagadását, mennyiben örökölte annak mozgásterét, geopolitikai törekvéseit, birodalmi ambícióit. Az egyes fejezetcímek ugyanakkor jelzik, hogy a történetek valamiképp mégis egymásra épülnek: *Gyökerek, Térfogalás, Cárok birodalma*. A *Szovjetek uniója* című fejezet végén a kérdőjel pedig több irányú továbbgondolásra is lehetőséget ad. Kapcsolódhat a szovjetek kifejezéshez, ami tanácsokat jelentett, melyek helyi, társadalmi önszerveződési formaként jöttek létre, ebbéli funkciójukat azonban a kiépülő pártállami (majd személyi) diktatúrában nagyon hamar elveszítették, és pusztán az elnevezés maradt meg az eredeti tartalom nélkül. De köthetjük az unióhoz is, ami utalás arra, hogy itt valójában nem szuverén államok társulásáról, hatáskörök önkéntes átadásáról, hanem egy centralizált, felülről szervezett birodalomról van szó.

Szvák Gyula mindkét írásában a hazai ruszisztikai kutatások múltját, jelenét és lehetőségeit tekinti át. A jubileumi kiadványban értelemszerűen részletesebben teszi ezt, számszerűsíti az eredményekből, amit számokkal ki lehet fejezni, külön kitér a központ minden munkatársának teljesítményére, valamint megemlíti mindazokat, akik valamilyen módon kapcsolatba kerültek ezen szellemi műhelylyel. A „birodalmi kötetben” megkísérli felvázolni azokat a kereteket, melyeken belül az orosz történelem kutatható, értelmezhető, sajátosságai magyarázhatók. A civilizációs paradigmával szemben inkább Immanuel Wallerstein világrendszer-elméletét, a centrum–periféria felosztást részesíti előnyben. Már önmagában erről is tudományos viták sorát lehet lefolytatni.

Gyóni Gábor rendkívül érdekes és figyelemre méltó írással jelentkezik mindkét kötetben. Az ő cikkei közötti koherenciát talán leginkább az alternativitás (az orosz–szovjet történelem rendre visszatérő alapkérdése) problémájának vizsgálatában lehet felfedezni. Az *Oleg Szvjatoszlavovics: törésvonalak és értékválasztások* című tanulmányban Vlagyimir Monomah és Oleg Szvjatoszlavovics küzdelmét mutatja be, amely nemcsak geopolitikai alternatívák, de kulturális-mentális törésvonalak mentén is zajlott. A Kijevvel szemben a pogány polovecekkel (kunokkal) szövetséző, keresztény falvakat, városokat feldúló Oleg és utódai egy olyan stratégiát követtek, amelyért a kortársak közül sokan kárhoztatták, pártütőnek, árulónak tartották őket. Lev Gumiljov azonban az orosz történelem eurázsiai választását látja Oleg tevékenységében (a sztyeppe és a Rusz szövetsége a Nyugat ellen). Még drámaibb volt Moszkva és Novgorod küzdelme „az orosz földek összegyűjtésének” időszakában. Amint Gyóni Gábor rámutat, a demokratikusabb,

a föld magántulajdonát elismerő, a fejedelem hatalmát korlátozó, vecsével, választott tisztségviselőkkel rendelkező Novgorod társadalmi-politikai modellje alternatívát jelentett a „despotikus” Moszkvával szemben. A hosszú küzdelemben végül Novgorod maradt alul, és nem kerülhette el – több hullámban – a véres megtorlást, melynek során – hívja fel figyelmünket a szerző – Moszkva első ízben alkalmazta a birodalmi politika teljes eszköztárát, „melyet a későbbi évszázadokban más régiók is megtapasztalhattak”: az alulról szerveződő autonómiák teljes felszámolása, egyszemélyi hatalom kiépítése, repressziók, megfélemlítés, tömeges deportálások, koncepciók ügyek kreálása.

Filippov Szergej két írása is szoros összefüggést mutat egymással. A pétervári Oroszország előtt álló két lehetséges alternatívát vizsgálja: a felülről jövő reformok egymást követő, hol nekilendülő, hol elakadó hullámain, valamint a politikai terrort mint a hatalommal szembeni harc meghatározó eszközt. A szerző mindkét tanulmányában igazi mélyfúrást végez, fontos összefüggésekre mutat rá. A 18–19. században öt nagy átalakítási kísérletet különböztet meg, ezek mindegyike egy-egy uralkodóhoz (I. Péter, II. Katalin, I. Sándor, II. Sándor és II. Miklós) kapcsolódott, mindegyik a birodalom modernizációjának kényszeréből fakadt. Rendkívül érdekes és tanulságos epizódokat olvashatunk például a republikánus I. Sándorról, aki egy levelében arról elmélkedett, hogy miután népképviseletet hoz létre országában, az ő hatalma teljesen megszűnne, és visszavonulna az uralkodástól; vagy II. Katalinról, aki valóban összehívott egy 570 főből álló választott testületet törvényelőkészítő munkára, amely azonban képtelen volt megbirkózni a rábízott feladattal. A különböző reformkonceptiók bemutatásán túl azt vizsgálja, hogy vajon maga az orosz társadalom mennyire volt érett, fogékony a reformokra. Beszédes tény, hogy a reformok kidolgozására sokszor titkos bizottságokban, a nyilvánosság elől gondosan elzártnak került sor, azok bevezetéséhez a hatalomnak rendre pressziókkal kellett élnie, vagy éppen meghátrált a társadalom egyes rétegeinek (többnyire a nemességnek) ellenállásától tartva. A felemás eredmények életre hívták azt az áramlatot az orosz társadalomban, mely szerint a problémákat csak a rendszer megdöntésével lehet orvosolni. Ezen belül egy radikális csoport a terrort választotta eszközként. Filippov Szergej *A lágyszívű gyilkosok* című tanulmányában rendkívül szemléletesen mutatja be a terror ideológiai megalapozására tett kísérleteket, azt, hogy a végrehajtók hol bosszúnak, hol jogos önvédelemnek, hol mozgósító és agitációs eszköznek, vagy éppen a forradalom megvalósításának tekintették a merényleteket. Az is kiderül az írásból, hogy a terroristáknak a rendszer iránt érzett patológikus gyűlöletén (volt, aki a cár ünnepélyes keretek között végrehajtandó, gyötrelmes kivégzéséről ábrándozott; de ez a mentalitás vezetett ahhoz is, hogy a saját életüket ugyancsak játsszi könnyedséggel dobták oda a megtorló hatalom gépezetének), valamint néhány általános lózungon túl (ezek többnyire az elnyomott nép felszabadításáról vagy éppen forradalmi dik-

tatúra bevezetéséről szóltak) nem sok elképzelésük volt a problémák gyakorlati megoldásáról. Volt, aki nyíltan hirdette, azért nem dolgoznak ki programot a jövőre nézve, mert az ő dolguk pusztán a rombolás, az építkezés az utánuk jövő nemzedék feladata lesz majd.

Bodnár Erzsébet a „birodalmi kötetben” áttekintést ad I. Sándor külpolitikájáról, az európai ügyekről, melyekben Napóleon legyőzését követően Oroszország meghatározó és megkerülhetetlen tényező lett, a balkáni térségről és ezzel összefüggésben az Oszmán Birodalom további sorsát érintő keleti kérdésről. Másik írásában ennek a bonyolult kérdéskomplexumnak egy epizódját, az Oszmán Birodalom felosztásáról folytatott 1807–1808-as francia–orosz tárgyalások történetét mutatja be részletesen. A szerző sajátos kettősségre mutat rá Pétervár török politikájában. Egyrészt az oszmán-törökök által uralt területek az orosz terjeszkedés útjába estek (a román fejedelemségek, Besszarábia, a Duna-delta, Kaukázus térsége), a tengerszorosok feletti ellenőrzés megszerzése pedig eddigre már az egyik legfontosabb célja volt az orosz külpolitikának, mégis a vizsgált időszakban reálpolitikai megfontolásokból kiindulva az Oszmán birodalom fenntartása és az Isztambulhoz fűződő jó viszony megőrzése élvezett prioritást. Abból indultak ki ugyanis, hogy Oroszország biztonságát jobban szolgálja egy gyenge, rosszul kormányzott és befolyásolható szomszéd, mint ha a felosztásban részt vevő erősebb hatalmakkal kerül közvetlen területi érintkezésbe.

Szaniszló Orsolya a nőtörténetet választotta vizsgálódásai kiindulópontjául. Egyik írásában a nők társadalmi integrációját vizsgálja a péteri reformok időszakában. A változások, mint annyi más területen az orosz társadalomban, itt is felülről lefelé történtek (az uralkodóház, a nagybirtokos elit, nemesség, városi előkelők), kiterjedtek a *tyerem* intézményének felszámolására, a nyugati minták átvételére a ruhaviselet és a társadalmi érintkezési terén. Másik tanulmányában a szerző a 18. századi női imperátorok uralkodásával foglalkozik, benne a legitimitás, *idoneitas* problémáival, a trónöröklés rendjének szabályozásával, illetve szabályozatlanságával, a kegyencek és a gárda szerepével. Az uralkodónők történelmi teljesítményéről mérleget vonva megállapítja, hogy „egyedül II. Katalinnak sikerült felnőni egy birodalom kormányzásának feladatához, és I. Péter méltó örökösévé válnia”.

Vannak szerzők, akik csak az egyik kötetben szerepelnek, az ő írásaikból is szeretnék kiemelni néhányat kedvesinálónak. Font Márta a *Rusciától Moscoviáig* című írásában a két keleti szláv államalakulat létrejöttének legfontosabb kérdéseit tekinti át a normann elmélettől kezdve a tatár fennhatóságig és a moszkvai fejedelemség felemelkedéséig (ebben döntő szerepet tulajdonít a tatárok által nyújtott támogatásnak), a közgondolkodásban meggyökeresedett toposzokat árnyal (például Alekszandr Nyevszkijjel vagy a Monomah-sapkával kapcsolatban). A cikket áttanulmányozva még a laikus olvasó is úgy érezheti, hogy most már jobban eligazodik az orosz történelem ezen időszakának labirintusában.

Bebesi György a Romanovok háromszáz éves birodalmának bukásához vezető okokat elemzi. A problémakör összetettségét jellemzi, hogy nagy strukturális összefüggések (megkésett kapitalizálódás, torlódott társadalmi fejlődés, az alkotmányos átalakítás nehézségei) felvázolása mellett olyan kérdésekre is kitér a szerző, mint a Raszputyin-jelenség, II. Miklós személyes és uralkodói kvalitásai stb. A mélyreható történeti elemzést apró, érdekes epizódokkal színesíti, ami közelebb hozza a korszakot az olvasóhoz, érthetőbbé, átélhetőbbé teszi a múltbeli történéseket.

Baráth Magdolna a kelet-európai országok szovjetizálásával, a szovjet blokk („külső birodalom”) megteremtésével foglalkozik tanulmányában. Az ismert fázisokon túl elsősorban az eddig kevésbé kutatott gazdasági stratégiákra koncentrálnak, melyek segítségével a szovjetek magukhoz láncolták a térség országait, melyeknek korábban nem vagy igen csekély gazdasági kapcsolatai voltak a Szovjetunióval. A vesztes országokban a jóvátétel és a szovjet tulajdonszerzés mutatkozott erre a leghatékonyabb eszköznek, de Moszkva hatalmi szóval tiltotta el az érdekszférájába került államokat a Marshall-segély igénybevételétől is. Bár a KGST-t (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) eredetileg olyan integrációs szervezetnek szánták, amely összehangolja a tagországok gazdasági tevékenységét, ezt a szerepet azonban a hidegháborús pszichózis légkörében nem tudta betölteni, a nehézipar dominanciáján és a kollektivizált mezőgazdaságon alapuló szovjet tervutasításos modell átvételével az egyes szocialista országok gyakorlatilag önellátásra rendezkedtek be, a Szovjetunióval hosszú távú, négy-öt éves bilaterális gazdasági egyezményeket kötve.

Galicza György írása a birodalmi kötetben már a közelmúltból a jelenbe kalauzolja az olvasót. A Szovjetunió felbomlását követően Oroszország a térség néhány más államával együtt folyamatosan keresi a reintegráció lehetséges új formáit. Ennek ideológiai alapját az eurázsiai gondolatban fedezhetjük fel, amely a múlt század 20-as éveiben kristályosodott ki az orosz emigráció berkeiben, és Oroszországot a Kelettől és a Nyugattól is különböző, önálló entitásként, eurázsiai birodalomként határozza meg. A putyini érában – részben az európai integráció tapasztalatait is figyelembe véve – komoly lépések történtek, és még merészebb elképzelések születtek az Eurázsiai Unió létrehozása érdekében. 2015. január 1-jétől már működik az Eurázsiai Gazdasági Unió, amely nemcsak vámuniót és egységes gazdasági térséget jelent, de kormányközi és szupranacionális intézményei is vannak. Amint a szerző megjegyzi, a korábbi kísérletek kudarca és az ukrajnai válság tükrében egyelőre korai még messzemenő következtetéseket levonni az integráció jövőjével kapcsolatban. Az azonban éppen Galicza György tanulmányából látható világosan, hogy a mostani próbálkozás már eddig is lényegesen messzebb vezetett, mint a megelőzőek.

A kötetekre együtt és külön-külön is jellemző műfaji és tematikus sokszínűség a végén rakódik össze egységes egészé, izgalmas szellemi kalandra csábítva az

olvasót az orosz történelem rejtelseiben. Melyben azért sem árt eligazodni, mert az elmúlt századokban, évtizedekben az számos ponton keresztezte a közép-európai térség, azon belül Magyarország történetét, és Oroszországgal a jelenben és a jövőben is számolnunk kell.

(Szvák Gyula szerkesztő: A mi Ruszisztikánk. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. [Ruszisztikai Könyvek XL] Budapest: Russica Pannonicana, 2015, 415 o., Frank Tibor szerkesztő: Az orosz birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről. Budapest: Gondolat, 2016, 414 o.)

Kolontári Attila

egyetemi docens
Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar

PILLANATFELVÉTEL

Ritkán fordul elő az, hogy nagy és vitatott kérdésekben külön megbízás és hivatalos felkérő nélkül születik átfogó elemzés. A jelen mű esetében vélhetőleg leginkább a helyzet hozta úgy, hogy tanulmánykötetnyi elemzés gyűlt össze a magyar tudományosság legfőbb intézményének állapotáról.

E kérdéseket a tudós közösség folyamatosan vitatja, bár e belső viták a döntéshozókat láthatólag nemigen befolyásolják. Néhány éve e lap hasábjain megjelent írásunkban (Csaba László–Szentés Tamás–Zalai Ernő, 2015, 1113–1137.) kifejtettek is lényegében visszhang nélkül maradtak. Az ott kifogásolt két fő mozzanat: a köztisztviselés visszaszorulása, valamint a tudományos teljesítmények szakszerűtlen kimutatása és az ebből adódó téves értékelések elterjedtsége még erősödött is.

E helyzetben külön is üdvözlendő az MTA szép új Humán Tudományok Kutatóházában 2018 januárjában számos akadémiai tag által bemutatott (és lényegében minden tudományterület akadémikus képviselője által megtisztelt) kötet megjelenése. A kiterjedt szerzőgárda túlnyomórészt az általunk jegyzett cikktől eltérő felfogásban készít láttelepet az akadémiai állapotokról. A szerzők egyfelől történeti és funkcionális elemzést adnak (Jakab András, Mosoni-Fried Judit, Koi Gyula és Körtvélyesi Zsolt). Másrészt, tudományosteljesítmény-elemzést kapunk kvalitatív és kvantitatív szempontból (Soós Sándor és szerzőtársai, Pálinkó Éva). Harmadrészt, nemzetközi kitekintést kapunk a cseh, a lengyel, a román és az ukrán akadémia helyzetének és elmúlt negyed századának áttekintésével. Végül, negyedikként az MTA finanszírozását és általános helyzetét taglaló angol nyelvű írások is bekerültek e kétnyelvű kötetbe.

Egy rövid ismertetőben nyilván nem lehet feladatunk, hogy az egyes elemzés főbb következtetéseit visszaidézzük. A szerzők kritikailag szemlélik a magyar akadémiai gyakorlatot, a döntések egyre magasabb szintre csúszását (például az általuk nem taglalt intézet-konzolidációs folyamatban vagy az osztályoknak az intézetek és az Akadémiai Kiadó tekintetében egyaránt megszűnt szakmai felületei joga tekintetében, különös tekintettel a felelős vezetők kinevezésére).

A szerzők több oldalról bírálják a teljesítményértékelés hierarchikus és részben szubjektív rendszerét. Ehelyett szorgalmazzák a mérhető mutatók kiterjedtebb alkalmazását, valamint az angol nyelv általános jellegű alkalmazását a nagydoktori eljárásokban is. Kárhoztatják a megítélésük szerint rendies előjogként működő akadémiai és doktori illetmények rendszerét és a kutatóintézetek önálló pénzügyi működésének megszüntetését is (e nélkül a szakmai önállóság nem is értelmezhető).

A nemzetközi kitekintés kiemeli a hazai rendszer kétlelkűségét, a tudományirányító hivatal és a tudós társaság közti áthidalhatatlan ellentétet. Rámutatnak arra, hogy a mai magyar gyakorlat félúton van a szovjet korszakot átörökítő ukrán és a köztestületet az átmenet első szakaszában már felszámolt cseh gyakorlat között.

Egy ennyire szerteágazó és erőteljesen kritikai szemléletű könyv kapcsán számtalan ellenvetés tehető, amelyek közül ehelyütt csak néhányra térek ki. Egyoldalú az, ahogy a szerzők átveszik az MTA-t szovjet képződményként láttató – elterjedt, de hamis – politikai narratívát. Közismert, hogy a szocialista időszakban az akadémia a politikailag megbízhatatlan (de még vagy már nem emigrált) értelmiség karanténja volt, az intézetiek általában nem taníthattak. A hazai példánál maradva Kosáry Domonkos, Sólyom László, Kornai János, Kádár Béla vagy Györffy György említhető. Magam is emlékszem, amikor 1976-ban beléphettem a szerződéses akadémiai alkalmazottak közé, gyakornokként, a Titkársággal megszűnt: „Szentágotthai elvtárs nem elvtárs”.

Nem kerül szóba a finanszírozást sok szempontból elemző kötetben az sem, hogy az egyházakhoz hasonlóan elmaradt az akadémia kárpótlása, ami mindkét közintézményt az éves költségvetési alkuk és így a politikai befolyásolás veszélyének teszi ki. Nem kétséges, hogy vagyon juttatásával ez megoldható lenne/lett volna, például államkötvények formájában, ami nem kényszerítené sem az egyháziakat, sem a tudósok rendjét mondjuk az erdőbirtoklással járó feladatok megoldására, miközben a költségvetési sérülékenysége jelentősen csökkenne (Csaba, 2008). Az 1945-ben a 390 tag közül 45 jelenlétében politikai okokból kizárt tagok visszavételére csak töredékesen és ötletszerűen kerítettek sort, az 1949 után kizártaknál sem volt jobb az arány.

Végül háttérben marad az a közismert tény, hogy kis ország és sok egyetem mellett a habilitáció – az 1993-ban elfogadott, de ma is érvényben lévő felsőoktatási törvény szövege ellenében – nem volt képes átvenni az országos minőségbiztosítás funkcióját. Ez a gyakorlatban az átlátható eljárás szempontjából ma már egyedülálló akadémiai doktori címre maradt – lényegében minden tudományágban.

Ebben az összefüggésben különösen is fontos, hogy a kis országokban a nemzeti nyelv védelme és fejlesztése aligha kerülhet ki az Akadémia – alapítói által reá testált, és azóta senki által kétségbe nem vont – alapfeladatai közül. Ez sem valamiféle lehetetlen küldetés a mai világban. A nemzetközi megmértetés értelemszerűen az MTA doktori – és jó esetben az egyetemi tanári – cím és a taggá választás *előfeltétele kell hogy legyen, semmiképp se annak helyettesítője*. Amerikai egyetemek gyakorlatát belülről ismerve megkockáztatom: az angol nyelvűség *önmagában* semmiképp védelmet nem ad a belterjesség és a személyválogatás eluralkodása ellenében. Ezt a harcot bizony alkalmanként kell megvívniuk azoknak, akik a minőségért és a nemzetközi versenyképességért aggódnak, mint a kötet szerzői is.

E kötet szerkesztői szelet vetettek, és vélhetően vihart aratnak. De a mai helyzetet ismerve ez talán tisztító vihar lehet, nem pedig a minden időkben megbúvó politikai sandaság hivatkozási alapja.

(Jakab András – Körtvélyesi Zsolt [szerk.]: A Magyar Tudományos Akadémia helyzete és reformlehetőségei. Budapest: Osiris Kiadó, 2017, 275 o.)

Csaba László

az MTA rendes tagja

IRODALOM

- Csaba L.–Szentés T.–Zalai E. (2015): Mégis, kinek az Akadémiája? *Magyar Tudomány*, 176, 9, 1113–1137.
- Csaba László (2008): Egyház, társadalom, pénz. In: Ekler Andrea – Rosonczy Ildikó (szerk.): *Az év esszéi, 2008*. Budapest: a Magyar Napló kiadása, 176–196.

MINDSZENTY JÓZSEF (1892–1975) I–II.

Mindszenty József a magyar történelem egyik meghatározó személyisége. Az egész világon a legismertebb magyarok közé tartozik. Neve a kommunizmus elleni harc szimbólumává vált idehaza és külföldön egyaránt. 1945 és 1974 között töltötte be az esztergomi érseki és az ezzel együtt járó primási méltóságot, de ebből a közel három évtizedből csupán alig négy esztendeig viselte ténylegesen hivatalát. 1948. december 26-án a politikai rendőrség letartóztatta, a Budapesti Népbíróság életfogytiglani börtönre ítélte. Szabadságát hatvan éve, az 1956-os forradalom adta vissza, ám csupán néhány nap erejéig. 1956. november 4-től 1971. szeptember 28-ig az Amerikai Egyesült Államok budapesti követsége adott menedéket a bíboros számára. Halála előtt négy évig az emigrációs sorsot is megtapasztalta. Élete, egyházi és politikai tevékenysége, történelmi nagysága napjainkig vitákat generál. Sokan félték tőle, haragudtak rá, megvetették, üldözték. Mások szerették, tisztelték, felnéztek rá, követték. A halála után eltelt másfél évtizedben nem lehetett sem Magyarországon, sem külföldön előítélet-mentes, semleges életrajzot írni a bíborosról. A kelet-európai békés átmenet óta eltelt huszonöt év is kevés volt egy tárgyilagos biográfia elkészítéséhez, jóllehet több száz kötet, tanulmány, visszaemlékezés, dokumentumközlés stb. ismert, amelyek már a hercegprimás életében megjelentek, és halála óta is folyamatosan napvilágot látnak.

Balogh Margit immár több mint két és fél évtizede foglalkozik magyar egyháztörténelemmel. Munkáit alaposság, gondosság, adatgazdagság és jó stílus jellemzi. Kötetei, tanulmányai kivétel nélkül figyelemre méltóak, segédkönyvei pedig nélkülözhetetlenek a történészek számára. Mindszenty József tevékenységével Balogh Margit már kutatásai kezdetén találkozott, de akkor még nem a bíboros állt a történész érdeklődésének középpontjában. Ugyanakkor az esztergomi érsek személye megkerülhetetlen mindazok számára, akik a katolikus egyháztörténelemmel foglalkoznak. Ezért is jelentett nagy segítséget a bíboros első, széles levéltári forrásbázisra és szakirodalmi ismeretekre épülő összefoglaló életrajza. Az Elektra Kiadóház felkérésének köszönhetően 2002-ben látott napvilágot Balogh Margit tárgyilagos Mindszenty-biográfiája, amely hamarosan a korszak egyik alapművévé vált. A sikeres monográfia elmélyítette a szerző érdeklődését és kutatásait. Megkezdődött egy csaknem másfél évtizedig tartó szisztematikus munka, amelynek végeredménye a most bemutatásra kerülő két-kötetes életrajzi mű. Itt kell megemlíteni, hogy a Mindszenty-életrajz 2015. évi megjelenése egyben évforduló is volt, hiszen tavaly május 6-án emlékeztünk 40. alkalommal a bíboros halálára. Amíg az első hazai Mindszenty-monográfia a

születés 110. évfordulóján jelent meg 2002-ben, addig a mostani mű a negyven évvel ezelőtti halál előtt tiszteleg.

Nem könnyű vállalkozás Mindszenty Józsefről elfogultságoktól mentes könyvet írni. Élettörténetét maga a bíboros is megírta, és az egész világ megismerhette 1974-ben. Véleményem szerint a könyv egyike azon műveknek, amelyek a maguk szellemiségével hozzájárultak a kommunista rendszer bukásához.

Balogh Margit most bemutatott kötete pedig nekünk, olvasóknak lesz a segítségünkre, hogy értő, figyelmes és türelmes olvasással „tárgyasuljon” a Mindszenty-képünk. Biztos vagyok abban, hogy Balogh Margit ezért mindent elkövetett. Sokáig érlelte a munkát, éveken át gyűjtötte a dokumentumokat, emberek sokaságával konzultált. 175 kollégának, barátnak, segítőnek mondott köszönetet a szerző a mű létrejöttéért.

A könyv adatai önmagukért beszélnek: a két kötet, ez a 4 kiló 20 dekás mű 1572 oldal terjedelmű. A tíz fejezet és a *Zárszó* összesen 3742 jegyzetet tartalmaz. A szerző nem érzelmi alapon közelített a témához, hanem erősen támaszkodott a korabeli iratokra és a szakirodalomra. Mindez számszerűsítve: összesen 58 (38 hazai és 20 külföldi) levéltárban és irattárban, 278 fondban kutatott Balogh Margit. A könyvhöz tartozó irodalomjegyzék (nyomtatott források, forrásközlések, monográfiák, tanulmányok, sajtó stb.) mintegy 1280 tételből áll.

A biográfia értékét emeli továbbá az eddig nagyobb részt ismeretlen 1380 fénykép.

Amennyiben a száraz adatok mögé pillantunk, érdemes végiggondolni, hogy a hazai harmincnyolc archívumban és regisztraturában végzett kutatómunka lényegében minden olyan köz- és magánlevéltárat, valamint irattárat érintett, ahol Mindszenty Józseffel vagy tevékenységével kapcsolatos irat előfordulhatott. A húsz külföldi levéltár pedig két földrész hat államában található. A szerző többek között kutatott a téma szempontjából legfontosabb amerikai és orosz levéltárakban, például az Amerikai Egyesült Államok Országos Levéltárában (National Archives and Records Administration, College Park, Maryland), az 1945 és 1974 közötti amerikai elnöki levéltárakban, a Harry S. Truman Libraryban (Independence, Missouri), a Dwight D. Eisenhower Presidential Libraryban (Abilene, Kansas), a John F. Kennedy Presidential Library and Museumban (Boston, Massachusetts), a Lyndon Baines Johnson Library and Museumban (Austin, Texas), a Richard Nixon Presidential Library and Museumban (Yorba Linda, California), és eljutott a New York-i Érseki Levéltárba is (Archives of the Archdiocese of New York). Moszkvában is tanulmányozhatta a legfontosabb gyűjteményeket, például az Orosz Állami Levéltár (Goszudarsztvennij Arhiv Rosszijszkoj Federacii), a Külügyi Levéltár (Arhiv Vnyesnyej Polityiki Roszsijszkoj Federacii), valamint az Orosz Állami Társadalom- és Politikátörténeti Levéltár (Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Szocialno-Polityicseszkoj Isztorii) anyagait.

A kutatóévek alatt összegyűjtött bőséges anyag biztosította Balogh Margit számára annak lehetőségét, hogy a Mindszenty-életpálya megírásakor tárgyilagosan közelítsen a történelmi személyiséghez, és távol tudja magát tartani a korábbi szakirodalomban időnként jelentős érzelmi megközelítésektől. Éppen a feltárt iratok kínálta biztonságában volt képes a szerző lerombolni a makacs toposzokat és árnyalni a Mindszenty-képet.

A könyv bevezetőjében olvasható Balogh Margit figyelmeztetése az olvasóhoz, ami jellemzi a szerző viszonyulását a bíboroshoz, a történelemhez és annak megörökíthetőségéhez, de utal a Mindszenty-kérdés nehézségeire is: „Csalódní fog, aki egy hajlíthatatlan és tévedhetetlen ember, ám az is, aki egy bigott és csökönyös főpap portréját várja. Mindszenty József tagadhatatlanul vitatott személyiség és az igazság – mint mindig – ezúttal is a végletek között van. Akárhogy is vélekedünk róla.” Elfogadás vagy elutasítás – akármilyen legyen személyes válaszuk, tudnunk kell, hogy az adott történelmi pillanatban – amikor már csak kevesek voltak erre képesek – Mindszenty József, a konzervatív főpap, nem csupán a vallásszabadságért, de a magyar demokráciáért is küzdött. Fejet kell hajtani erkölcsi példája, diktatúrákat visszautasító kérlelhetetlensége előtt. Mindszenty József életútja túlnő a biográfián. A 20. századi magyar katolikus egyház történetét nem írhatjuk meg, ha nem ismerjük Mindszenty Józsefet, a főpapot, az embert.

Balogh Margit magabiztosan vezeti az olvasót a 20. századon, a történelmi korszakokon átívelő életpályán keresztül: 1892. március 29-től, a csehimentszenti Pehm József születésétől 1975. május 6-ig, Mindszenty József bécsi haláláig. A könyv szerkezete arányosan követi az életutat. A két kötet bevezetésre, majd öt-öt fejezetre, a zárszóra és a függelékre tagolt.

Az első kötetben, az első öt fejezetből Pehm/Mindszenty József életét ismerjük meg 1948. december végi letartóztatásáig (1. *Gyermekkor*; 2. *A zalaegerszegi működés huszonöt éve*; 3. *A veszprémi püspök*; 4. *Az esztergomi érsekség első két éve*; 5. *Az ütközőzónák*).

A második kötet fejezetei a bíboros elleni pertől a bécsi irgalmasok kórházáig vezetik az olvasót (6. *A Mindszenty-per*; 7. *A börtönévek*; 8. *1956*; 9. *Az amerikai követségi időszak*; 10. *Emigrációban*).

Minden tisztelet a kiadónak, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontnak a szép kiállítású könyvért és mindazért a segítségért, amit Balogh Margitnak biztosítottak munkája során. Megéreztek, hogy ezt a könyvet csakis így, ilyen minőségben szabad kiadni. Elegáns bíborszínű borító, visszafogott képi megvalósítás (csupán a szerző neve, a cím és a kiadó, valamint a bíborosi süveg látható a fedlapon). Masszív, tömör megjelenés. A fűzött gerinc garancia arra, hogy a 800 oldalas I. és a 772 oldalas II. kötet nem esik szét az olvasás során, hanem évtizedekig, időtállóan megmarad a könyvtárakban és a polcunkon. A tipográfia, az oldalkeret, a technikai szerkesztés profizmust tükröz. A jól olvasható betűmé-

reték (még a lábjegyzetek esetében is), az értő és bőséges képválogatás és precíz feliratozás segítik az olvasót.

Az életrajzírás nehéz műfaj, nálunk Magyarországon csak kevesen művelik. Ugyanakkor Mindszenty József személye máig képes arra, hogy a közvélemény érdeklődését felkeltse, felekezeti hovatartozástól, sőt vallási meggyőződéstől függetlenül. Egy film, dokumentumfilm, színpadi mű vagy akár egy új kötet alkalmas arra, hogy az emberek újra és újra foglalkozzanak Mindszenty Józseffel. Nem tudom, hogy majd mindenki megértéssel és megnyugvással teszi-e le ezt a könyvet olvasás után, de a szerzővel együtt vallom, hogy „Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján és a lelkiismeretben meghozott döntései lehetnek tévesek is, amire egy történésznek rá kell mutatnia.”

(Balogh Margit: Mindszenty József (1892–1975) I–II. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015.)

Szabó Csaba

könyvtáros, levéltáros

DISZKURZÍV NYOMOK

A *Nyom-Követés* 2. tanulmánykötete, mint azt a címben jegyzett szám is mutatja, nem előzmények nélküli. A *Nyom-Követés* irodalomtudományi műhelykonferenciát először 2015 novemberében rendezték meg a Vajdasági Doktoranduszok és Kutatók Szervezetének közreműködésével. A 2016-os konferencia lebonyolításában már a Doktoranduszok Országos Szövetségének Irodalomtudományi Osztálya is részt vett (és az éppen itt recenzeált kötet megjelenésének évében, 2017. november 11-én zajlott le a harmadik *Nyom-Követés* konferencia is). Jelen tanulmánykötet a második konferencián bemutatott előadások írásos változatait gyűjti egybe.

Novák Anikó a kötet előszavában megjegyzi, hogy amikor a konferencia ötlete először felmerült, a cél egy műhely létrehozása volt. Úgy képzelték, hogy a diskurzus „...inkább legyen újabb és újabb ötleteket felvető műhelybeszélgetés, mint hagyományos értelemben vett tanácskozás” (7.). Az így megalakult műhely elnevezése tehát legalább két oldalról értelmezhető: résztvevői egyfelől a fiatal kutatóvá érett hallgatók nyomába erednek (a 2016-os konferencia idejében a szerzők többsége doktorandusz volt valamelyik magyarországi, vajdasági, illetve finnországi egyetemen), másfelől újszerű felvetések és szemléletmódok után nyomoznak. Novák reményei szerint a kötet az újvidéki konferencián elhangzott „inspiráló gondolatok”, „konstruktív hozzászólások” és „új problémaköröket megnyitó megjegyzések” után hasonlóan termékeny vitákat kezdeményez majd megjelenése után is.

A bevezető gondolatok után joggal várjuk, hogy a tanulmányok megközelítéseikben, témájukban újszerűek. Meglátásom szerint mindegyik szövegről elmondható, hogy valamilyen aspektusból újat ad a tudományos gondolkodáshoz, még akkor is, ha a dolgozatok színvonala az átgondoltságot, felkészültséget tekintve magától értetődő módon nem nevezhető okvetlenül egységesnek. Horváth Réka tanulmánya például több fogalmat is átvesz a szakirodalomból (Bókay tanulmányából például a *labirintus*, Bahtyin szövegéből a *kronotoposz*, Foucault értekezéséből pedig az *önálló társadalmi entitás* kifejezést hivatkozva), azonban csak lábjegyzetben utal rájuk, és így Babits regényének elemzése kapcsán többé-kevésbé reflektálatlanul hagyja ezeket az elméleti vonatkozásokat, holott az elemzés térhoétikai vonatkozásokban különösen ígéretesnek mutatkozik a Babits-olvasatok sorában. Szabó Roland tanulmánya is okozhat egy kis csalódást. Megítélésem szerint érdekesebb lett volna ezúttal egyetlen versre és annak befogadástörténeti-elméleti kontextusára helyezni a hangsúlyt, *A Dunánál* olvasata ugyanis – *A bőr alatt halovány árnyék* megközelítéséhez képest – kevésbé tűnik

invenciózusnak, amit a szerző maga is a terjedelmi korlátokkal magyaráz. Ettől függetlenül a tanulmány, illetve az az évek óta tartó elemzői munka, amelybe ágyazódik, valóban újszerű szempontokkal gazdagíthatja a József Attila-recepciót, sőt komolyabb teoretikus apparátus működtetésével, líra- és olvasáselméleti vonatkozásokban is szolgálhat tanulságokkal.

Kétséget kizáróan megállapítható ugyanakkor, hogy a tudományos párbeszédet kezdeményező céllal megalakult műhely sikeres vállalkozásnak bizonyult, jelen kötet ugyanis különösen színes képet fest, amit tovább fokoz az, hogy a konferenciának egyébként sem volt tematikai megkötése. Az írások a régi irodalomtól a 20. századi magyar irodalom és folklorisztikai, valamint egyházi kérdéseken át egészen a kortárs médiaelmélet jelenségeiig számos kérdéssel foglalkoznak. Ezt a sokszínűséget kihangsúlyozza, hogy a szerkesztők a kötetben sem törekedtek tematikai blokkok kialakítására: a dolgozatok a szerzők nevének betűrendjében követik egymást. Közös jegy ugyanakkor, hogy az egyes szövegek elsősorban irodalom-, társadalomtörténeti és kontextuális, mint poétikai-retorikai vonatkozásokban tekinthetők jelentősnek. Persze bajos lenne ebből messzemenő szemléletmódbeli következtetéseket levonni, de úgy tűnik, a tanulmányok mégis felfűzhetők egyetlen szálra, ez pedig – a kötet címével összhangban – a nyomkeresés.

A kötet sokrétűségéhez kapcsolódik és az újszerűség benyomását erősíti az is, hogy a régi szövegekkel foglalkozó szerzők – például Kocsis Lenke vagy Szabó P. Katalin – igyekeztek a kortársi megítélés vagy elméleti apparátusok felől közelíteni témájukhoz. A tanulmányok többsége eszme-, társadalom- és irodalomtörténeti szempontból tekinthető novumnak, ilyen többek között Fodor József Péter Márai-elemzése, Gajda Péter Auguste de Gerando *La Transylvanie et ses habitants* ('Erdély és lakói') című művének forrásfeltáró elemzése, illetve Tinkó Máté Galgóczi-interpretációja, de számos olyan szöveg is van, amely innovatív módszertani felvetésekkel szolgálhat az irodalomtudomány és az irodalomtörténet-felfogás számára.

E tekintetben a legmerészebb vállalkozás kétségkívül Szarvas Melinda dolgozata, aki a vajdasági magyar irodalom helyzetét a többséginek tekintett magyar és jugoszláv irodalomhoz képest a manapság itthon is népszerű hálózatelméletek és a kulturális gravitáció jelensége felől közelíti meg (lásd például a *Helikon* 2017/2-es *Hálózat és irodalomtudomány* című számát). Szarvas amellett érvel, hogy ez a modell segíthet, hogy az irodalmi kultúrák közötti viszonyokra ne merev rendszerekként tekintsünk, hanem folyamatos mozgásként, átrendeződésként. Egy ilyen dinamikus modell – mint arra Szarvas rámutat – „...a vizsgált irodalom történetét is más ritmus szerint írja le” (149.). Ezek a felvetések különösen izgalmasak lehetnek a legújabb elméleti és történeti diskurzusokban, amelyek – legalább a dekonstrukció óta – arra törekednek, hogy lebontsák a statikus, illetve dichotómiákban gondolkodó modelleket. Ha nem is a kulturális gravitáció felől

közelít, de Szarvas Melinda meglátásaihoz több ponton kapcsolódik Hangácsi Zsuzsanna tanulmánya a (cseh)szlovákiai magyar irodalom különböző elnevezéseiről. Hangácsi éles szemmel látja és láttatja a kisebbséginek titulált irodalmi kultúra összetettségét és a többségi irodalomhoz való ugyancsak nem probléma-mentes viszonyulását, valamint a megnevezés nehézségeit. Dolgozatának következtetései („A tanulmány végére érve nem szolgálhatok egy biztos, minden körülmények között helytálló válasz, esetünkben kifejezés megadásával.”, illetve: „A problémák, amiket egy-egy elnevezés felvet, a szlovákiai magyar irodalom különböző aspektusait világítják meg.”, 42.) annak a tárgynak a gyakorlati oldalát tükrözik, amelyeket Szarvas tanulmánya elméleti irányból tesz reflektálttá.

Más témakörben, de hasonlóan érdekesek és gyümölcsözők Szabó Roland és Sári Orsolya okfejtései. Szabó Roland tanulmánya a József Attila-olvasatok dilemmáin keresztül közelít a versekhez. Különösen ígéretes iránynak tűnik Szabó dolgozatában, hogy a verseket az életrajzi-referenciális és a poetológiai-retorikai értelmezések szembeállításának keresztmetszetében veszi górcső alá, így gondolatmenetével – akár tudatosan, akár nem – igazodik az utóbbi időkben – főleg amerikanista és angolszász körökben – kibontakozó líraelméleti vitákhoz is. Sári Orsolya dolgozata ezzel szemben nem egy szerzői életműre és interpretációjára koncentrál. A tanulmány Rejtő Jenő *A 14 (tizennégy) karátos autó* című regény képregény-változatait vizsgálja, ezeket azonban nem helyezi hierarchikus viszonyba az eredeti művel, hanem önálló alkotásokként elemzi és hasonlítja össze őket. Megfigyelései, amelyek a képregények sajátos vonásaira (például: oldalelrendezés, mozgás, átmenetek és nézőpontok ábrázolása stb.) fókuszálnak, rendkívül alaposak, Sári tanulmánya így médiatörténeti és -elméleti vonatkozásokban egyaránt érdekes és számottevő.

A 20. század egy-egy jelentős írójának újraértelmezésére törekszik Fodor Péter József, a már említett Horváth Réka és Tinkó Máté dolgozata. Horváth elemzése az újabb keletű „Spatial Turn” elméleti szemléletmódjához illeszkedve tárgyalja Babits *Kártyavár* című regényét, amely az említett módszertani hiányosságtól eltekintve alapos, a tépoétikai kérdéseket a nyelvi, a műfaji rétegzettség és a cselekményszövegszövés felől is körbejáró interpretációnak bizonyul. Tinkó és Fodor tanulmányai olyan szövegeket tesznek értelmezésük tárgyává, amelyeket az eddigi recepció alig tárgyalt. Fodor komoly olvasottságot tükröző dolgozata Szénási Zoltán nyomán az Istenről való beszéd sokszínűsége felől közelíti meg a Márai-életművet, ezzel pedig termékenyen reflektál teológia és poétika összefonódásának kérdésére. Az elemzés a *regény és kontextus* elvéhez igazodva az *Erősítő* című művet a Márai-szövegek önéletrajzi terében kevésbé regénypoétikai, mint inkább filológiai szempontból veszi górcső alá, kitérve az író keresztényfelfogására is. Tinkó Máté szövege egy, a Galgóczi-életmű átértékelésére törekvő kutatás egyik állomása. A szerzői hipotézis szerint Galgóczi „...főhőseinek szenvedéstörténete, a hányattatott sorsok ábrázolásának intenzitása [... a] *Törvényen belül* kisregény-

ben és annak fő karakterében, az újságíró Szalánczki Évában kristályosodik ki, ám az ő pozícionáltsága egyáltalán nem előzmény nélküli vagy esetleges” (155.) – írja Tinkó, aki ezért nem a sokat idézett kisregényre, hanem egy korábbi műre, a *Félemelet* című novellára helyezi a fókuszot. A dolgozat a narrációs technikák (sűrű leírás, térbrázolás kérdése) felől közelít a novellához, de Apor Péter, Michel Foucault, valamint Gilles Deleuze meglátásaira hivatkozva társadalomtörténeti és -elméleti keretbe is ágyazza a művet. A Galgóczi-recepció aligha nevezhető bőségesnek, ezért e dolgozat célkitűzése több szempontból is jelentősnek mondható.

Különösen erős szálát képviselnek a kötetben a régi magyaros, illetve a filológiai munkák, amelyek újabb adalékokkal gazdagíthatják mind a vajdasági, mind pedig a magyar irodalomtörténet-írást. Kocsis Lenke, Havay Viktória és Gajda Péter munkái irodalmi portréként is aposztrofálhatók. Gajda Auguste de Gerando *La Transylvanie et ses habitants* (Erdély és lakói) című országismertetés intertextuális előzményeit vizsgálja, láthatóan otthonosan mozog a francia és latin nyelvű szövegek között, miközben nyomon követi Gerando életútját, előtanulmányait és a mű megírásának inspirációs forrásait. E tanulmány azonban nemcsak filológiai precizitásról tesz tanúbizonyságot, de kritikai reflexiókban is bővelkedik, rámutatva többek között Gerando művének hiányosságaira, tévedéseire is. Hasonlóan alapos mikrofilológiai munka eredménye Havay Viktória Gaal György *Märchen der Magyaren* ('A magyarok meséi') című első magyar vonatkozású népmese-gyűjteményével és a kéziratok elemzésével is foglalkozó írása. E forrásfeltáró munka érzékelhetően egy nagyobb kutatás része és egyik állomása, amelynek fénypontja remélhetőleg valóban a 2022-es jubileumi évre tervezett kritikai kiadás lesz. Havay és Gajda dolgozataihoz hasonlóan Kocsis Lenke tanulmánya is irodalomtörténeti jelentőségű. Ehhez kapcsolódóan a jugoszláv tudós, B. Szabó György irodalmi munkásságát bemutató portré legtanulságosabb fejezete B. Szabó irodalmi esszéinek megközelítése. Kocsis számomra meggyőzően érvel amellett, hogy miközben a Lenin-kötetet B. Szabó inkább a marxista irodalomtudomány ízléséhez igazodva hivatkozza, addig Lukács György vélhetőleg komoly hatást gyakorolt a gondolkodására. A dolgozat irodalomtörténeti és irodalompolitikai vonatkozásokban jó alapja lehet egy későbbi összehasonlító kutatásnak is.

Az irodalmi portrék mellett két, a régi irodalom tárgyköréhez tartozó elemző tanulmány is helyet kapott a kötetben. Kiss Gábor értekezését nevezhetnék klasszikus hermeneutikai feladatvállalásnak is, amennyiben célja egyházi szövegek, jelesül a *II. vatikáni zsinat* latin nyelvű dokumentumainak elemző és értékelő vizsgálata, amely nyomán a szerző részletesen foglalkozik a világi krisztushívők egyházbírói szolgálatának kérdésével is. A dolgozat komoly latin nyelvű műveltségről tanúskodik, eredményeinek és következtetéseinek szakszerűségét ugyan nem tudom megítélni, a hivatkozásokból azonban világosan kitűnik, hogy a szerző egyházi és -történeti kérdésekben egyaránt rendkívül tájékozott. Hasonló-

an komplex tudományfelfogást tükröz Szabó P. Katalin tanulmánya, amely Dugonics András a barbárságról és a műveltségről alkotott nézeteivel foglalkozik. A dolgozat egyik erénye, hogy a szűk kérdésfelvetést tág eszmetörténeti kontextusba ágyazza: a 18. századi Európa és Magyarország közfelfogásával egyaránt számot vet. Ezért a tanulmány leggyümölcsözőbb – a terjedelmi korlátok miatt ki nem bontott – része minden bizonnyal Voltaire *A vadember* és Dugonics *Etelka* című műveinek összevetése.

A kötet több szerzője is mentegetőzik a terjedelmi keretekre hivatkozva, meglátásom szerint azonban erre aligha lett volna szükség. A műhely és a kötet célja ugyanis – visszautalva Novák Anikó előszavára – egy tudományos diskurzus kezdeményezése, illetve folytatása. Innen nézve a tanulmányok maximálisan elérik céljukat, hiszen mi más sarkallna termékenyebben párbeszédre, vitára és további kutatásokra, mint a nyitva hagyott gondolatok, a hátrahagyott nyomok? Hiszen a nyomok éppen azért vannak, hogy végigkövessük, honnan hova vezetnek.

(Domokos Gyöngyi – Káli Anita – Major Ágnes – Szabó P. Katalin [szerkesztők]: Nyom-Követés 2. Tanulmánykötet. Budapest–Újvidék: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete – Doktoranduszok Országos Szövetsége Irodalomtudományi Osztály, 2017)

Branczeicz Anna

irodalomtörténész, a pécsi Sensus Műhelyszeminárium tagja

ALTERNATÍV BIOENERGIA-FORRÁS – MIKROBIÁLIS ÜZEMANYAGCELLÁK

A *Magyar Tudomány*ban korábban már ismertetett *Biohidrogén* című könyv szerzőinek újabb kötete került a boltokba. A Pannon Egyetem és a Szegedi Tudományegyetem oktatói és kutatói, kiegészülve a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, a Szent István Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, az Enviroinvest Zrt., illetve a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Biológiai Központ munkatársaival, most a *Mikrobiális üzemanyagcellák* című munkával jelentkeztek. A szerkesztést ezúttal is Bélafiné Dr. Bakó Katalin, a veszprémi Pannon Egyetem Biomérnöki, Membrántechnológiai és Energetikai Kutatóintézet intézetvezető egyetemi tanára vállalta.

Ahogy a biohidrogént ma még nem tekintik a közeljövő energiahordozójának, a mikrobiális üzemanyagcella, elterjedt rövidítéssel MÜC (angolul *microbial fuel cell*, MFC) is egy alternatív bioenergiaforrás, amely környezetkímélő módon képes elektromos áram termelésére. Magának a MÜC-nek a felfedezése még a 20. század elejére vezethető vissza, számos akkori felismeréshez hasonlóan azonban csak a nagy olajválság után, a 20. század vége felé kezdődött meg alkalmazástechnikai fejlesztése.

A könyv kilenc fejezetre tagolódik, melyek végén részletes irodalomjegyzék található. A *Bevezetés* után az alapfogalmakkal ismerkedhetünk meg: „A mikrobiológiai üzemanyagcella egy speciális bioreaktor, ami a szerves vegyületek kémiai kötéseiben rejlő energiát képes mikroorganizmusok segítségével közvetlenül elektromos árammá alakítani a biodegradáció során.” A rendszer működése a természetben egymást követő lépések térben való elválasztásán alapul. A legegyszerűbb, elkülönített katód- és anódtérrel rendelkező cellánál a katódtér aerob, és az anódtértől egy protonszelektív membrán választja el. A protonok a membránon keresztül áramlanak az anódtérből a katódtérbe, ahol az oldott oxigénnel és a katódra érkező elektronokkal vízzé alakulnak. A szerzők ismertetik a leggyakrabban alkalmazott üzemanyagcella felépítéset, így a membránnal elkülönített anód- és katódtérrel rendelkező MÜC-öket, a légkatódos cellákat és pár egyéni megoldást. Külön fejezet foglalkozik a mikrobák szerepével a MÜC-ökben: a kutatások során jól meghatározott monokultúras tenyészeteket alkalmaznak, növelve ezzel a reprodukálhatóságot. Az új molekuláris biológiai módszerek lehetővé tették, hogy a MÜC-ben képződött biofilmet alkotó mikrobaközösség tagjait fajoként vagy akár törzsenként elkülönítsék és azonosítsák. Ezek a vizsgálatok kimutatták, hogy a MÜC mikrobiótáját több, egymástól rendkívül eltérő anyagcserét folytató mikrobatorzs alkotja. A munka további részeiben részletesen áttekintik az elektrontranszfer

mechanizmusait, illetve részletesen tárgyalják a biodegradáció kinetikai vizsgálatának eredményeit.

A könyv a MÜC egyik gyakorlati alkalmazási lehetőségéről is beszámol. Ma már ismert ugyanis, hogy a legalkalmasabb szubsztrátumok, az egyszerű cukrok és szerves savak mellett komplex szerkezetű anyagok, így biomassza is számításba jöhetnek. Egy hulladéklerakó telepről származó présvizet szubsztrátumként alkalmazva folyamatos működést és energiatermelést tudtak elérni, miközben jelentősen csökkent a kiindulási anyag KOI-értéke. Ugyancsak a gyakorlati alkalmazást célozzák a MÜC-alapú rendszerek diagnosztikai felhasználására végzett kísérletek, amelyeknek elsősorban a környezetvédelmi biotechnológiában és az orvosi mikrobiológia területén lehet létjogosultságuk.

A könyv utolsó fejezete a mikrobiális elektrolízis cellákkal (MEC) foglalkozik. Ebben az esetben az elektronokat például hidrogén vagy metán előállítására használják fel. A MEC-eket eredetileg biohidrogén – például – szennyvízből történő előállítására fejlesztették ki. Ekkor az elektrokémiailag aktív anaerob mikrobák az anód felszínén szaporodva biofilmet képeznek, és a szerves anyagokat szén-dioxidra, protonokra és elektronokra bontják le metabolizmusuk segítségével. Az elektronok és protonok egy külső áramkörön, illetve az oldatban átvándorolnak a katódra, ahol oxigénmentes környezetben hidrogén keletkezik. A MEC emellett számos energetikailag kedvezőtlen biológiai/kémiai reakció számára is előnyös lehet (például metán, etanol, acetátok előállítása).

A könyvnek különös jelentőséget ad, hogy a szerzők hét különböző intézmény munkatársai, akik azonos vagy nagyon hasonló témán dolgozva ismertették legújabb eredményeiket. Komoly szerkesztői feladat lehetett, és a hazai viszonyokat ismerve különösen elismerésre méltó teljesítmény, hogy az egymással gyakran konkuráló kutatók, egyetemi, akadémiai kutatóintézeti és ipari szakemberek e könyvben egymást segítve és kiegészítve mutatják be elért eredményeiket, nem beszélve az egyes kutatócsoportok eltérő nevezéknevének egységesítéséről.

A könyv a *Biohidrogén* című munkához hasonlóan az első átfogó magyar nyelvű kiadvány, így természetesen hiánypótló munka. A könyv szerkesztőjének sikerült az ismereteket az alapoktól kezdve úgy rendezni, hogy a különböző helyeken kapott eredmények egységes egészet képezzenek. A könyvet bátran ajánlhatjuk vegyész-, villamos- és biomérnökök, elektronikai szakemberek, biológusok, egyetemi hallgatók és kutatók számára egyaránt. Az ismertetés nyelve természetesen szakszerű, de más tudományterületek művelői számára is izgalmas olvasmány lehet, mert a megfogalmazások érthetők azok számára is, akik csak egy alternatív üzemanyagforrás fejlődésének útját kívánják követni.

(Bélafiné Bakó Katalin [szerkesztő]: Mikrobiális üzemanyagcellák. Veszprém: Pannon Egyetemi Kiadó, 2017, 145 o.)

(A kiadvány a GINOP-2.3.2-15-2016-00016 nyilvántartási számú, „Vízbázis-védelem, moduláris, mobil vízkezelő rendszerek és szennyvízkezelő technológiák fejlesztése a Pannon Egyetem bázisán hazánk dinamikus export növekedésének elősegítése érdekében” című projekt támogatásával készült.)

Gubicza László

egyetemi tanár, Pannon Egyetem Mérnöki Kar